

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

**СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО ВИРАЖЕННЯ
ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКИХ ПОСТУЛАТІВ У ЛІТЕРАТУРНОМУ
ТВОРІ**

(на матеріалі прози Ж.-П. Сартра та А. Камю)

У статті досліджено специфіку вираження ідей філософії екзистенціалізму в літературній формі. На прикладі творчості французьких письменників-екзистенціалістів А. Камю та Ж.-П. Сартра та з урахуванням теоретичних надбань сучасних дослідників виокремлено ряд ознак, які характеризують та увиразнюють екзистенціалістську прозу.

Ключові слова: екзистенціалізм, екзистенціалістська проза, А. Камю, Ж.-П. Сартр

The article deals with the ways of expressing existentialist philosophical ideas in a literary form. Peculiarities that characterize existentialist prose were determined with the help of J.-P. Sartre's and A. Camus' novels and some theoretical works of the modern researchers.

Key words: existentialism, existentialist prose, J.-P. Sartre, A. Camus.

Екзистенціалістська проза стала органічним породженням аналогічної філософської теорії – екзистенціалізму, яка виникла наприкінці ХІХ століття та займала домінуючу позицію у європейській філософській думці аж до 60-рр. ХХ століття. Домінуючу позицію в екзистенціалізмі займає проблема існування людини в обмеженому абсурдному світі. Всі інші поняття (відчуження, страх, тривога, відчай, самотність, страждання) є похідними і такими, що доповнюють провідну тезу. Саме зосередженість на внутрішньому бутті людини сприяла інтеграції екзистенціалізму у літературу.

У даній статті представлено аналіз творчості двох найпомітніших фігур літератури «буття» А. Камю та Ж.-П. Сартра. Саме їхня творчість визначається як класична модель літератури екзистенціалізму. Такий підхід має цілком аргументоване пояснення: обидва автори належать до знакових

фігур у літературному світі, є визнаними теоретиками екзистенціалізму і талановитими майстрами слова, а саме творчість визначних письменників, на думку Н. Копистянської, відрізняється особливим зламом жанрових ознак і часто дає новий напрямок розвитку того чи іншого жанру, чи його відгалуженню, сприяє трансформації поняття [3, с. 38]. Метою розвідки є виокремити ряд характерних ознак екзистенціалістської прози та провести чітке розмежування поглядів А. Камю та Ж.-П. Сартра відображених у їхній творчості.

Найбільш послідовно вказана проблема розглянута у напрацюваннях голландського літературознавця Г. фон Штралена, який у 1990 р. захистив кандидатську дисертацію в Утрехтському університеті (Нідерланди) на тему «Bad faith, on the relationship between Sartre's literary and philosophical work» (Співвідношення між літературною та філософською діяльністю Сартра). У праці «Choices and Conflicts. Essays on literature and existentialism» (Вибір та конфлікти: Есе про літературу та екзистенціалізм) ґрунтовно досліджуючи проблему диференціації поглядів А. Камю та Ж.-П. Сартра, вчений оперує поняттями «етичного» та «естетичного» екзистенціалізму. На його думку, екзистенціалізм Ж.-П. Сартра носить етичний характер (ethical), тоді як для характеристики екзистенціалістських поглядів А. Камю варто використати термін естетичний (aesthetical). Науковець наголошує на тому, що дану термінологію не слід сприймати у її первісному значенні, в даному випадку за основу береться моральна складова етичного та природна естетичного. Такий підхід є цілком виправданий, адже фундаментальні філософські роботи Ж.-П. Сартра, такі як «Буття і ніщо» (1943) чи «Екзистенціалізм – це гуманізм» (1946) а також філософські есе А. Камю «Міф про Сізіфа» (1942) «Бунтівна людина» (1951) тощо доводять, що філософські настрої письменників знаходяться в окремих нішах. Розмежовуючи таким чином погляди французьких авторів, Г. фон Штрален вказує на несправедливий характер дійсності у Ж.-П. Сартра, де людство несе відповідальність за жорстокість і в особистій, і в суспільній сферах. Щоб реалізувати таку

відповідальність, філософ відштовхується від сприйняття людини як абсолютно вільного створіння. Етичний екзистенціалізм Ж.-П.Сартра передбачає імпліцитну зосередженість на майбутньому, тобто людина розглядається як істота, яка має реалізувати себе. А. Камю, на противагу Ж.-П. Сартру, наголошує на повному прийнятті реальності з усіма її негативними та позитивними перспективами та з розумінням того, що реальність не можна змінити. Спроби замаскувати абсурдність реальності за допомогою систем чи долі є, на думку А. Камю, безапелюсними доказами обману. У естетичному літературному екзистенціалізмі уся увага зосереджується на теперішньому, в іншому випадку існує загроза регресу. У етичному ж наголос ставиться на розвиткові та прогресі [7].

Така диференціація поглядів письменників у значній мірі визначає сюжетно–композиційні особливості їхніх творів. Так, у «Нудоті» (1938) Ж.-П.Сартра спостерігаємо певну часову послідовність лінійного характеру: оповідь поступово рухається вперед у напрямку до звільнення чи викриття, які охоплюють свідомість героя. Для головного героя Антуана Рокантена звільнення відбувається наприкінці твору і виливається в усвідомлення його призначення як митця, що допоможе подолати напади нудоти, які навалювались на нього від незбагненності та марності власного існування. А. Камю у «Сторонньому» (1942) використовує своєрідну техніку приховування, у нього немає рівномірного та послідовного розвитку подій, складається враження, що оповідь має колоподібну форму. Короткі речення та описи виключно теперішніх ситуацій не дають змоги читачеві зрозуміти мотиви, які рухають героєм.

Даний підхід до ілюстрації сюжетних перепитій демонструє одну з основних відмінностей у концепціях письменників, а саме ставлення до проблеми абсурдності. Для Ж.-П. Сартра абсурдність є кінцевим пунктом, тобто дії героя у процесі аналізу дійсності спрямовані на усвідомлення цього феномена. А. Камю розглядає абсурдність з абсолютно протилежного боку, розуміючи її як початкову точку відліку всього існування людини, тобто

«вихідний постулат, з яким треба співставити дійсність, включаючи в неї людину»[5, с. 147]. Теорія абсурдності А. Камю згодом переростає у теорію бунту, що художньо втілюється у романі «Чума» (1947). Бунт – це не просто боротьба, це протистояння, яке починається тоді, коли людина усвідомлює абсурдність світу речей та свого місця в ньому. У своїй філософській праці «Бунтівна людина» А. Камю говорить: «...Бунт – це перша очевидність. Вона виводить індивіда з його самотності, вона являє собою те спільне, яке лежить в основі першої цінності для всіх людей. Я бунтую, значить ми існуємо» [2, с.9]. Таке усвідомлення торкається лікаря Ріє, який, розуміючи клінічну невиліковність чуми, продовжує лікувати людей. Він кидає виклик метафізичному ворогові, його порятунок у діях, скерованих на подолання зневіри у власних силах, адже чума – не просто хвороба, це швидше символ сум'яття людської душі, яка живе в атмосфері задухи, породженої людською байдужістю та злом. Герой А. Камю не тільки бунтівник, але й природна людина, яка відчуває спокій при спілкуванні з природою. Так, Мерсо (герой «Стороннього»), незважаючи на внутрішню холодність з приводу смерті матері чи осуду суспільства, здатен відчувати пекуче сонце, солоний запах моря, прохолодний подих вітру тощо, тобто його світ – це світ елементарних почуттів. Натомість сартрівський герой не відчуває зв'язку з природою, вона йому чужа, сприймається як частина абсурдної дійсності, що особливо яскраво виражено у романі «Нудота». Усвідомлення того, що буття свідомості не пов'язане з буттям речей, провокує у Рокантена нудоту. Кульмінаційним для такого розуміння є момент опису власної руки, яка відчужена від «я», живе своїм життям, щоб «я» не робило. Одночасно фіксується буття свідомості, яка усвідомлює існування тіла «самого по собі» та того, що свідомість теж «розкручується» без зупинки, оскільки існувати, бути собою – означає визнавати, а визнавати – значить усвідомлювати наявність речей [1, с. 50]. Таким чином, свідомість є вільною та може виявляти себе через усвідомлення речей, надаючи їм будь-якої форми. Твір, у свою чергу, є результатом усвідомлення речей, де головним героєм, окрім

сюжетних персонажів, є авторська свідомість. Така інтерпретація визначила у значній мірі особливості форми екзистенціалістських творів, зокрема щоденника, сповіді, спогадів, фантазій тощо.

Важливим жанровим чинником екзистенціалістської прози А. Камю та Ж.-П. Сартра є спосіб художньої інтерпретації письменниками теорії «межових ситуацій» (термін запроваджений К. Ясперсом у праці «Розум і екзистенція», 1935). Саме у «межових ситуаціях», коли людина опиняється перед проблемою вибору, нівелюються дрібні побутові проблеми та відкривається істина буття, що передбачає, перш за все, вибір себе: скоритися реальності чи протистояти їй, вийти за межі буденного існування чи залишитись в ньому, надати зміст та цінність своєму життю, відчувати відповідальність чи бути бездіяльним, байдужим спостерігачем. За спостереженням Г. фон Штралена, екзистенціалістський твір починається з опису ситуації, у якій повинен розібратись герой, з розвитком сюжету з'являються події, які не піддаються контролю, наприклад: хвороба, політичне переслідування, війна тощо. Нові обставини змінюють життя героїв, ситуація стає напруженою та перетворюється на межову. Опинившись на краю, герой змушений зробити вибір, зазвичай, такий вибір супроводжуються станами тривоги, страху, нудоти, усвідомленням беззмістовності власного існування [7, с. 75].

У романі А. Камю «Чума» сама епідемія, яка охопила місто Оран, ще не робить ситуацію критичною, найбільшого тиску герої зазнають, коли стають перед вибором ігнорувати чи протидіяти хворобі, наперед знаючи, що ліків немає. Лікар Ріє зображений А. Камю як приклад людини, яка, опинившись на краю, здатна зробити вибір, не тікає від нього та готова прийняти наслідки. Так позиція героя відповідає концепції «бунту» А. Камю «краще померти стоячи, ніж жити на колінах» [2, с. 5]. Ж.-П. Сартр, ставлячи героя перед вибором, акцентує більше на свободі цього вибору, ніж на результаті. Для автора поняття свободи абсолютне, воно позбавлене усілякого детермінізму, тому саме в умовах зовнішнього поневолення

людина отримує цілковиту, нічим не обмежену свободу, що тягне за собою таку ж саму абсолютну відповідальність. За Ж.-П. Сартром, «людина приречена бути вільною і нести відповідальність за практичну реалізацію цієї свободи» [6, с.5] Приклад абсолютної свободи знаходимо у п'єсі Ж.-П.Сартра «Мухи» (1943).

Для Ореста, головного героя, свобода відкрилась як природа, «структура» людської свідомості [1, с.150], яка існує незалежно від ситуацій та умов. Таке звільнення героя зовсім не передбачає заспокоєння чи полегшення, адже свобода – це хрест відповідальності, який не кожному під силу нести. Ще через Рокантена Ж.-П. Сартр говорить «Я вільний: у моєму житті немає більше ніякого сенсу – все те, заради чого я пробував жити, загинуло, а нічого іншого я придумати не можу.... Я сам на цій білій облямованій садами вулиці. Сам – і вільний. Але ця воля злегка нагадує смерть» [6, с.180]. Людина, згідно з автором п'єси, не може бути наполовину вільною чи наполовину рабом, вона є повністю і завжди вільна або не вільна взагалі. Проблема волі покладена на рівні Адамового вибору себе, а не вибору їсти чи не їсти яблука. Вибравши такого себе, він не міг не з'їсти яблука [8, с.140]. Так і Орест, попри жорстокість свого вчинку (вбивство матері) не міг не здійснити його, тому що акцент ставиться не на моральності чи аморальності, а на усвідомлення вищого абсолюту свободи, що стирає грань між добром та злом і залишає людину наодинці з її вибором. Тут звісно ні в якому разі не слід ставити питання про виправдання Ж.-П.Сартром вбивства як такого, адже його герой це перш за все «жертва свободи, а сама свобода не якась абстрактна здатність подолати людську долю – це найбільш абсурдний і найбільш невблаганний спосіб пізнання відповідальності. Орест буде продовжувати свій шлях один, без прощення, без виправдання, без опори» [1, с.143].

Дещо інше трактування свободи знаходимо у А. Камю. Незважаючи на те, що поняття відповідальності за вибір закладене у трактування концепту свободи, для А. Камю вибір себе – це і вибір відповідальності за

інших. Він вбачає у сартрівському трактуванні свободи своєрідну пастку, що може зробити людину заручницею власноруч створеного хаосу. На противагу такому хаосу автор ставить поняття бунту та нероздільно поєднує його з бажанням людини досягнути межі власної свободи. Носіями тих чи інших ідей екзистенціалістських творів виступають, як і в філософських повістях XVIII століття, герої. Відповідно головний герой втілює авторські ідеї, інші – ідеї, які ворожі та чужі автору. Тож така проза переважно будується на порівняннях різних концепцій, а порівняння здебільшого ґрунтуються на протиставленнях. У «Нудоті» автор поряд з Рокантемом, так званою людиною-стоїком (Л. Назарович), яка намагається не втратити своє людське обличчя, мужньо зносить випробування, вперто прагне віднайти смисл власного існування, створює образ Самоука-людини, яка живе за законами суспільства, сама сіє нещастя, не протидіє насильству, тікає від зла. У «Сторонньому» Мерсо зіштовхується з небажанням людей прийняти його вибір. Він змирився з тим, що понесе покарання за вбивство людини, готовий нести відповідальність, тоді як суспільство відмовляється прийняти таку його позицію, тому що вона не вписується у прийнятий ними ілюзорні норми поведінки та моралі. У «Чумі» бачимо протистояння таких персонажів, як Ріє та Коттар, де перший – це знову ж таки людина, яка здатна здійснити «екзистенціалістський стрибок», а другий – приклад зляканої свідомості, загнаної у глухий кут власною обмеженістю. В цілому теорія екзистенціалістського героя, на сторінках творів Ж.-П. Сартра та А. Камю, реалізовується через зображення «умовного двобою» двох або кількох абсолютно різних прототипів людей, де перший – це не пересічна, в більшості випадків самотня людина, яка усвідомивши абсурдність буття, залишилась один на один зі своєю свободою, а другий прототип обивателя, який вперто стоїть на твердому ґрунті та живе у світі речей.

Твори А. Камю і Ж.-П. Сартра побудовані так, що всі структурні елементи підпорядковані вираженню авторської свідомості, є концептуальними. У стосунку до сказаного окремої уваги заслуговують

зображально-виражальні засоби у прозі письменників. Так, наприклад, метафори, епітети, порівняння, які зустрічаються у тексті «Нудоти», так чи інакше слугують не тільки засобом відображення непересічної індивідуальності екзистенціалістського героя та показником майстерності автора, а й створюють специфічну атмосферу, покликану деталізувати головну художньо філософську думку автора твору – усвідомлення сутності існування. Ж.-П. Сартр, використовуючи грубо натуралістичні метафори та епітети, наприклад «безплідна чистота» [6, с.44], «її обличчя – ця жирна, біла рослина» [6, с.74], «сидіння – дохлий осел» [6, с.146], «кам'яне око, щелепа – павук, язик – стонога», [6, с.182] та багато інших, наголошує на тому, що значення оточуючому надає сама людина, все навколо – це сіра маса. Вибравши щось одне з цієї маси, людина його ідентифікує і наділяє тими якостями, що їй потрібно. Українська дослідниця М. Лук'яненко в авторефераті до дисертації «Французька екзистенціальна проза в українських перекладах (на матеріалі творів А. Камю та Ж.-П. Сартра)» зазначає, що метафоричні образи, котрі пронизують художній простір роману, постійно переплітаються і, взаємодоповнюючи один одного, підпорядковані у своєму розвитку основній екзистенціальній ідеї твору – випадковості та абсурдності буття й розкриттю сутності існування [4, с. 12]. На відміну від Ж.-П. Сартра, твори А. Камю не рясніють натуралістичними порівняннями, а проза відзначається так званим «нульовим градусом письма» (М. Лук'яненко), тобто стилістичні засоби в описах відіграють другорядну роль. Натомість у своїх роботах автор використав інший важіль переконливості, який реалізується у специфічній ритміко-синтаксичній побудові речень. Так, у «Сторонньому» домінують короткі непоширені речення, котрі працюють у творі подібно годиннику, не продукуючи нічого зайвого та такого, що могло б відволікти від основної ідеї твору – розкриття абсурдності існування. Присутні у творі описи середземноморської природи якісно відтіняють стислу інформативність самого тексту та, маючи метафоричний характер

підкреслюють авторську інтенцію наголосити на нероздільному зв'язку людини з природним світом.

Таким чином, аналіз знакових творів Ж.-П. Сартра та А. Камю («Нудота» «Мур», «Сторонній», «Чума»), підвів до узагальнення, що екзистенціалістська парадигма прози французьких письменників сформована за принципами архітекtonіки класичного філософського роману, а саме: герої – носії філософських поглядів авторів, сюжет та конфлікт підпорядковані вибраним концепціям авторів, змальована дійсність має умовний характер, хоча здається натуралістичною, зображально–виражальні засоби тяжіють до натуралістичності. Розбіжність поглядів письменників, яку Г. фон Штрален назвав етичним (Сартр) та естетичним (Камю) екзистенціалізмом вплинула на механізм втілення концептуальних екзистенціалістських ідей, зокрема для Ж.-П. Сартра більш характерним є композиційний прийом поступового оприявлення авторської доктрини за якою істина досягається героєм вкінці, як результат блукань та пошуків. У А. Камю ілюстрація тієї чи іншої екзистенціалістської теорії набуває колоподібної форми: автор використовує різноманітні ситуації, де акцентуючи не на пошуку істини, а на її підтвердженні. До сталих складових екзистенціалістської парадигми творів належать: зосередженість на конкретному існуванні як формі і способу реалізації особистісного буття у світі; наявність у тексті подій, через які людина опиняється у «межовій ситуації»; обов'язковість принципу художнього контрасту шляхом введення різних персонажів – виразників протилежних точок зору, один з яких виступає уособленням вільної людини, здатної відповідати за свій вибір, а інший є – його (її) дзеркальною протилежністю. Сукупність усіх вище перелічених ознак з одного боку доводить, неоднозначність та інтерпретаційну різновекторність літературного екзистенціалізму, а з іншого виявляє відносну спільність, яка зумовлена наявністю категоріального апарату, як об'єкту художнього переосмислення, що дає підстави для аналізу

специфіки прози не лише у творчості окремо взятого митця, а й на рівні національної своєрідності.

Література:

1. Андреев Л. Жан-Поль Сартр. Свободное сознание и XX век / Л. Андреев. – М. : Гелос, 2004. – 416 с.
2. Камю А. "Бунтующий человек" / А. Камю; пер. с фр.; общ. ред., сост. предисл. и примеч. А. Руткевича. – М. : Терра – Книжный клуб ; Республика, 1999. – 213 с
3. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Монографія / Н. Копистянська – Львів : ПАІС, 2005. – 367 с.
4. Лук'яненко М.. Французька екзистенціальна проза в українських перекладах (на матеріалі творів А. Камю та Ж. – П. Сартра): Автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. філол. наук: 10.02.04. / М. . Лук'яненко – К. : КНУ, 2006. – 22 с
5. Москвина Р. «Метод абсурда» А. Камю как феномен неклассического философствования / Р. Москвина // Вопросы философии. – 1974. – № 10
6. Сартр Ж.-П. Нудота : [роман, п'єси : Пер. з фр. / Передмова та примітки В. Фасенко] Ж.-П. Сартр. – Харків : Фоліо, 2006. – 349 с.
7. Hans van Stralen. Choices and conflicts. Essays on literature and existentialism. / Hans von Stralen. – Brussels, 2005. – 247 p.
8. Robert G. Olson. An introduction to existentialism / Olson G. Robert. New-York. : Dover Publication, . 1962. - 219 p.